

ANAR

XX əsrin əvvəllərində iki gözəl şairi. İki acı talefli şair. Ölhbətə, hər bir böyük sənətkar taleyində də, yaradıcılığında da individualdır, lakin bu iki şairi birləşdirməyə imkan verən bir sıra mühüm məqamlar mövcuddur.

Sovet terminologiyasına görə, millətçilik məfəhəfi çalarlı anlayış hesab edilir və "millətçi" sözü həmişə "burjua", "qatu", "mürtöce" epitetləri ilə mişşayıb olunurdu. Ən yaxşı halda isə "vətənpərvər" evfemizmi ilə əvəzlənirdi.

Məhəmməd Hadi də, Əhməd Cavad da sözüən ən yaxşı və nəcib mənasında milliyyə

Təkə yaradıcılığında deyil, həyatında da romantik olan Hadi Türkiyədəki inqilabi hadisələrdən ruhanaraq 1908-ci ildə İstanbula gedir, lakin burada onu həbs edir və "rus casusu" kimi Salonikə sürgün edirlər.

don rəsmi istifadə imkanları vardı, hərəçənd o dövrdə ərəb və fars sözləri ilə dolu olduğu üçün onu təmiz türk dili hesab etmək çətindir. Doğrudur, Osmanlı imperiyasının tərkibində də istər xristian, istərsə də müsəlman dininə mənsub milli azlıqlar yaşayırdılar və onlar da osmanlı hakimiyyətini boyunduruq hesab edirdilər.

İlor iki şairin daha bir ortaq cəhəti - mürəkkəb, qeyri-adi, gözəlilimləz həlledici dönüşlərə dolu olan talelərinin gərdişindədir.

Gənclik çağında, xüsusən gələcək həyat yoldaşı Sükrüyə xanıma romantik aşılıq illərində Əhməd Cavad bir neçə il xoşbəxt yaşamış və bu, ona həsr etdiyi şeirlərdə öz əksini tapmışdır. Taleyin onun üçün hazırladığılarından xəbərsiz

Məndən xoşbəxti varmı dünyada? - yazırdı.

Nəhayət, Cavada Azərbaycan müstəqilliyinin ilhamverici sevincinə dolu illərini yazmaq nəcib oldu. 1918-1920-ci illər Ə.Ca-

çılmaz kor dalana dironirdi. Bu, onun kədərli misralarında əksini tapıb:

*Yarım bundan yuxarı uçağma istedadım?
Qabiliyyətim pərimə zəxəm vurub ustadım.
Oxumağımın nə qədər dadı-fəğan etdimisə,
Olmadı zərrə əsərhəşş şü istedadım.*

*Dağə dərsəmə eşidir, sonra verir əksi-səda,
Dağə dənmişlərə əks eyləmədi forjadım.*

Təkə yaradıcılığında deyil, həyatında da romantik olan Hadi Türkiyədəki inqilabi hadisələrdən ruhanaraq 1908-ci ildə İstanbula gedir, lakin burada onu həbs edir və "rus casusu" kimi Salonikə sürgün edirlər. O, yalnız 1914-cü ildə sürgündən qurtulmağa və vətəna qayıtmaq üçün gəmiyə minməyə nail olur. Ancaq gəmi yunanların ölinə keçir və bu dəfə onu türk casusu hesab edirlər. Hadi çətinliklə xilas ola bilir.

Şairin ən məşhur beylərlərindən biri bu iki misradır:

Məhəmməd Hadi (1879-1920) və Əhməd Cavad (1892-1937)...

İki şairin acı taleyi

*İnzasını qoymuş minal övraqi-həyatı,
Yox millətinin xətti bu imzalar içində.*

Hadinin taleyindəki dəhşətli paradoks bundadır ki, nəhayət sanki arzusu gerçəkləşdiyi, Azərbaycan öz müstəqilliyini bəyan edib, "xətti imzalar içində" yer aldığı zaman artıq qırx yaş həqləyən Hadi 26 yaşlı Cavaddan fərqli olaraq bu sevinci sonadək duya bilmədi. Həyatın ağılagolmaz məşəqqətləri onu alkoqolla aludə etdi. Mənasiri Hüseyn Cavid kədərli bir epizodd şahidi olmuşdu - günərlər birində çörək, ya içki üçünlü pul qazanmaqdan ötrü küçədə şeirlərini satan sərxoş şairo rast gəlmişdi... Tarixdə tez-tez təkrarlanan hal bir daha təkrarlardı - azadlıq və müstəqilliyə təşəns olanların arzusu gerçəkləşdiyi zaman özləri bu azadlıq havası ilə sino dolusu nəfəs ala bilmədən yanib kül olurlar.

Onun qəbrə də uzun müddət tapılmadı. Amma Hadinin bədbəxtlikləri bununla bitmir. Tələsiz şairin daha bir bədbəxtliyi onun ədəbi qismətindədir. Məsələ burasındadır ki, Hadinin ərəb, fars söz və ifadələri ilə bol olan əsərləri elə mürəkkəb bir dildə qələmə alıb ki, mənasirləri onu anlamaqda çətinlik çəkirdilər, bu gün isə mütaxəssislərdən başqa anlayın yoxdur. Çıxış yolu varmı kimi görünür - onun misralarını mənasir ahəngə uyğunlaşdırmaq, sadələşdirmək, mənasir oxucu üçün anlaşıq vəziyyətə gətirmək. Lakin burada Hadinin uğursuz ədəbi taleyinin başqa bir özəlliyi də gizlənilib. Bunu incə ədəbi həssaslıqla görkəmli şairimiz Ramiz Rövşən deyub. Hadinin şeirləri sadələşdiriləndə təkə mübbəmliyini, örtülməliyini, qeyri-müəyyənliyin cazibəsini, seyrini deyil, çeynənməmiş fikirlərə çevrilərək müəyyən monada məhiyyətini də itirir.

"Hadinin qeyri-adi dərəcədə mürəkkəb görünən misralarının dərin və sakral soti-

Məraqlıdır ki, Cavadin müsəvat keçmişinə, poeziyasındakı millətçilik və türkçülük əhval-ruhiyyəsinə qarşı ən qəzəbli mövqə tutan o ədəbiyyatşünas və tənqidçilər idi ki, çox tezliklə özləri də repressiyanın qurbanına çevrilərək, tənqid etdikləri Cavid, Cavad, Yusif Vəzir və Müşfiqin aqibətini paylaşdılar.

raltı mənası yoxdur, - yazır Ramiz Rövşən. "Əgər onun poeziyasında ərəb və fars sözlərini mənasir dilimizə çevirsək, hər bir məktəbliyə də aydın olar. Açıq, mən 80-ci illərin əvvəllərində bu işi görməyə cəhd göstərdim. Hadinin bir neçə şeri üzərində bu əməliyyatı apararaq qərnbə mənzərənin

şahidi oldum - bu şeirlər nə qədər çox sadələşdirsə, o qədər çox dayazlaşdır. Və bununla əlaqədar sual meydana çıxır: doğrudanmı Hadini poeziyasını dil mürəkkəbliyi onun ən zəif cəhətidir? Bu sualın birmənalı cavabı yoxdur."

Bu sözlər Ramiz Rövşəninin "Tanrı casusu" əsərsindən götürülmə. Hadinin gah rus, gah da türk casusu kimi həbs edilmişini xatırlayaraq, müəllif onu "Tanrı casusu" elan edir və əsərsini belə bir inamla bitirir ki, Tanrıdan şair olan Hadi elə yazardı ki, Tan-

yoctı, öz ölkələrinin, belə demək olarsa, millətlərinin heyranı idilər. Poetik şəxsiyyət, üslub və dil xüsusiyyətlərindəki fərqlərə baxmayaraq, onları hər şeydən əvvəl, bu cəhət birləşdirirdi. İkisi də Türkiyənin, onun poeziyasının vətəni idilər və hər ikisi türk şairlərinin müəyyən təsiri altında idilər: Məhəmməd Hadi Namiq Kamal və xüsusən də Tofiq Fikrəni; Əhməd Cavad - Məmməd Əmin Yurdaqlı və Rza Tofiqin. Azərbaycanda millətçilik və ya vətənpərvərlik ölən əsrin əvvəllərində, demək olar ki, həmişə Türkiyəyə sevgi ilə mişşayıb olunurdu, mütləq onunla uzlaşırdı və bunun səbəbi var. Bütün türkdillilə xalqlar yad imperiyaların - Rusiya, İran, Çinin əsarətində idi və yalnız Türkiyə, daha doğrusu, Osmanlı imperiyası müstəqil idi, ana dilin-

vadın yaradıcılığında fəalğun, səmimiyyətin və məhsuldarlığın zirvəsi idi. Məhz bu dövrdə o, Azərbaycana, onun milli bayrağına, Bakını azad edən türk ordusuna həsr edilən şeirlər yazır. Onların sırasında həmin dövrdə Azərbaycanın himni olan və ikinci müstəqilliyimiz dönməndə Dövlət himni kimi bərpə edilən şeir də var idi. (Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinindir. Üzeyir bəy Cavadin sözlərinə Türkiyənin az qala ikinci himnini çevrilən "Çirpınrdı Qara doniz" məhənsini də bəstələmişdi).

Cavaddan fərqli olaraq, Məhəmməd Hadi sanki bütün ömrü boyu bədbəxtliyə məhkum idi. Yeniyetməlik və gənclik illərində mükəmməl təhsil almaq arzusunu həyata keçirməyə nail olmasa da, sonradan əzəlinin yorulmaz səyləri nəticəsində dövrünün ən savadlı şəxslərindən biri olmuşdu. Onun təhsilə, elmə və məarifə canatımı kə-

rı özü onu asanlıqla anlayırdı...

Neynək, qarabəxt şairin taleyi-nə üz tutarkən bununla təsəlli tapmaq.

Hadidən fərqli olaraq, Cavadın dili təmiz və sadədir. Bu, bulaq suyu kimi şəffaf Azərbaycan - türk dilidir. Bu həm də Hadinin şeirlərinin əksəriyyətini əruz, Cavadın isə heca vəznində yazması ilə fərtlənir.

Əhməd Cavadın yaradıcı yüksəlişinin xoşbəxtlik dövrü 28 aprel 1920-ci ildə, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulanda bitdi. Bəlli olduğu kimi, dövlət müstəqilliyini Azərbaycan düz 23 ay öncə - 28 may 1918-ci ildə elan etmişdi.

*Mən hər ildə bir mayısa
Pək çox ümidlər bağlaram.
Hər gələcək mayıs üçün
Nisan ağlar, mən ağlaram.*

*Düşdüm çorluq biyabana,
Sığınmam bir insana.
Gözəl mayıs, ümid sana,
Hər yan ağlar, mən ağlaram.*

*Açmazmı gül sağda, solda,
Görünməzmi bəyaz alda?!*
*Sənsiz böylə yarı yolda
Qalan ağlar, mən ağlaram.*

*Xoş hər mayıs batmaz yasa,
Hər zamanmı bana taza?!*
*O gün də bir gün olmasa,
Vicdan ağlar, mən ağlaram!*

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Ə.Cavad hələ ürəyinin hayqırtısını ifadə edə bilirdi:

*Soranlara, mən bu yurdun
Anlatayım nəsiyəm:
Mən çeynənən bir ölkənin
Haqq - bağırən səsiyəm.*

Lakin çox tezliklə "ağrıdan inildəyən bu səsi" boğdular. Cavad nə qədər 25-ci ildən sonra heç bir siyasi yönümlü şeir yazmadığını desə də, nə qədər Moskva haqqında şeirlərlə "Oktyabr" adlı monumental poema üzərində işlədiyinə inandırmağa çalışsa da, yazıçı həmkarları onun qanına susayırdı.

Ədəbi məhkəmələrin stenoqramlarında hətta şeir formasında Cavadın həbsini və sürgününü tələb edən, bununla da cəza orqanlarının addımlarını qabaqlayan hansısa qrafomanın cizma-qarası da qorunur. Cavada yalnız keçmiş "günahlarını" - müstəqil Azərbaycanın bayrağına yazdığı şeirləri, yaxud türk ordusunun şəninə həsr etdiyi odanı yox, həm də Türkiyədə müsavət dərğisində çap olunmuş tamamilə məsum "Göy göl" şerini də xatırlatdılar.

"Bu xalis lirik şeirdir, onu müxtəlif cür şərh etmək olar, - Cavad aydınlıq gətirməyə çalışırdı, - özüm də bilmirəm Türkiyə mətbuatına

necə gedib çıxıb.

Ancaq bütün bunların bir əhəmiyyəti olmadı. Maraqlıdır ki, Cavadın müsavət keçmişinə, poeziyasındakı millətçilik və türkçülük əhval-ruhiyyəsinə qarşı ən qəzəbli mövqe tutan o ədəbiyyatşünas və tənqidçilər idi ki, çox tezliklə özləri də repressiyanın qurbanına çevrilərək, tənqid etdikləri Cavid, Cavad, Yusif Vəzir və Müşfiqin aqibətini paylaşıdılar. Bir mühüm istisnayı nəzərə almaqla: Cavadın hətta Yazıçılar İttifaqından çıxarılmasına nail olmuş ən kəskin opponentlərindən biri azadlıqda qocalıb əldən düşsənə kimi yaşadı. Gənc tənqidçi onunla bağlı uğurlu zarafat etmişdi ki, o, gəncliyində yaxşı adam olmayıb, lakin o qədər uzun yaşayıb ki, qocalıqda yaxşı insana çevrilib. Bu insana bəraət kimi, demək olar ki, Cavadın adı təmizə çıxdıqdan sonra müxbirlər şair haqqında xatirələrini bölüşməkcün ona müraciət edərkən demişdi: "Vaxtilə onun haqqında o qədər ədalətsiz şeylər dedim, yazdım və etdim ki, indi xatırlamağa yaxşı nəyim var?"

Cavad Hüseyn Cavid və Mikayıl Müşfiqlə eyni iyul günündə həbs edilmişdi. Hüseyn Cavid ailə üzvləri ilə son görüşlərindən birində demişdi: "Cavad özünü əsl kişi kimi apardı."

Bu sözlərin arxasında nəyin durduğunu yalnız təxmin etmək olar. Rəsmi versiyaya görə, Əhməd Cavad güllələnib, lakin belə bir tutarlı ehtimal da var ki, o, güllələnməyə qədər dəhşətli işgəncələrdən həyatını dəyişib.

Bakıda Əhməd Cavadın adına küçə var. Amma abidəsi yoxdur. Onun üçün son dərəcə doğma olan Gəncə şəhərində də həmişinin. Bizdə, adətən, şairlərə abidələri şam kimi qoyurlar, - bir-birinə bənzəyən fiqurlar bir cərgədə fəraqat dayanırlar. Mən vaxtilə bu barədə yazmışam və təklif irəli sürmüşəm ki, Cavadın xatirəsini başqa cür də əbədiləşdirmək olar. Hacıkənddən Göy gölə uzanan yolda çoxlu çeşmə və bulaqlar var. Bu bulaqlardan birinə Əhməd Cavadın adını vermək və lövhə üzərində onun ölməz "Göy göl" şerindən misralarını həkk etmək olar:

*Dumanlı dağların yaşıl qoynunda
Bulmuş gözəlliklə kamalı Göy göl.
Yaşıl kəmənbəndi gözəl boynunda
Əks etmiş dağların camalı Göy göl...*

*Kəsin eyşi-nuşı, gələnlər, susun!
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun.
Bir yorğun pəri var: bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Göy göl...*

*Bir sözün varmıdır əsən yellərə? -
Sifariş etməyə uzaq ellərə.
Yayılmış şöhrətin bütün dillərə,
Olursa, olsun qoy haralı Göy göl.*